

RECERCA I FORMACIÓ DE PROFESSIONALS EN EL CAMP DE LA LITERATURA INFANTIL I JUVENIL

Teresa Colomer

Universitat Autònoma de Barcelona

Aquesta exposició s'adreça a presentar la recerca i l'oferta formativa que aporta l'àrea de parla catalana "al concert de les nacions". Els intentaré convèncer, amb uns pocs exemples, que l'àrea catalana ha estat pionera en molts camps i que s'ha situat com un focus internacional d'interès en investigació i formació universitària. Ho faré a partir de tres moments diferenciats: els inicis dels estudis a finals de la dictadura franquista, la constitució de la recerca universitària al tombant del segle XXI i els canvis de la darrera dècada amb la internacionalització de la recerca i l'expansió de l'oferta formativa.

1. Els inicis de la recerca i formació

En la majoria de països els estudis han nascut a partir de la preocupació per seleccionar bon llibres i posar-los en mans dels infants. És una preocupació ben pròpia del sector bibliotecari, de manera que és allà on es desenvolupa la reflexió, a mesura que els països creen biblioteques infantils, des de finals del segle XIX fins al període d'entreguerres del segle XX. A l'àrea catalana ho trobem així mateix i ben aviat. Ja al 1908 l'Ajuntament de Barcelona debatia la necessitat de dotar de secció infantil a les biblioteques, al 1915 es fundava la primera Escola de Bibliotecàries d'Europa, al 1918 la Mancomunitat de Catalunya creava les tres primeres biblioteques amb secció infantil d'Espanya i al 1921 s'organitzaven biblioteques escolars circulants per a les escoles municipals de Barcelona.

A partir de la Segona Guerra Mundial, el moviment bibliotecari comença la seva col·laboració amb l'àmbit educatiu, que s'obria als llibres "extraescolars" i feia seva la preocupació per la selecció, alhora que la reflexió s'ampliava arreu a través d'organismes internacionals. També a l'àrea catalana sorgiren, d'una banda, els moviments de renovació pedagògica dels anys 60s, tot prenent com a model els moviments pedagògics francesos que preconitzaven la lectura a través dels llibres infantils i juvenils, de manera que ja al 1964 es publicava la primera selecció de llibres per part del que es convertiria en el *Seminari de Bibliografia infantil i juvenil* de l'Associació de Mestres Rosa Sensat. De l'altra, les relacions amb les institucions internacionals es produïren més tard, amb el restabliment democràtic. Al 1982 es van constituir alhora el Consell Català del Llibre infantil i juvenil (ClijCAT) i l'Organización Española para el Libro infantil y juvenil (OEPLI), un organisme necessari per constituir-

se com a secció espanyola de la International Board on Books for Young People (IBBY) i que va adoptar una forma federal d'organització entre les quatre llengües de l'Estat.

Un segon tipus de reflexió no es proposa saber *què fer dels llibres*, sinó *descriure'ls*. Es tracta de delimitar obres i autors, tot establint la història d'aquesta literatura a partir del moment en què hi ha un gruix suficient de producció i de temps que permet fer-ho. A l'àrea acatalana els primers estudis històrics provenen encara del sector bibliotecari, amb la particularitat que aquí la descripció neix des de la perspectiva de la memòria, des de la necessitat de consignar detalladament l'esforç realitzat per tal de mantenir la idea d'una cultura on entroncar-se després de la desfeta. Destaquem l'obra de Teresa Rovira, que establí amb detall rigorós la història del llibres infantils del primer terç del segle (1968, 1976), els repertoris bibliogràfics dels llibres infantils i juvenils catalans (Ventura,1970; Rovira i Carmé Ribé, 1972), que foren els primers d'Espanya o el primer estudi sobre una editorial, la Muntanyola, per part de Júlia Samarach.

Un tercer tipus de reflexió, molt extensa internacionalment, debat *què són* aquests llibres a cavall entre l'art i l'educació, amb grans polèmiques sobre la seva relació amb "la literatura" sense adjectius o sobre la sospitosa qualitat formativa de la fantasia i el folklore. La discussió sobre les "essències" literàries de la literatura infantil, tingué molt pocs adeptes a l'àrea catalana. El fet que els llibres per a infants s'haguessin contemplat sempre com un instrument decisiu per a l'èxit d'un projecte cultural propi va deixar pragmàticament fora de lloc aquesta discussió. I l'interès pel folklore i la fantasia va viure hores baixes a casa nostra. D'una banda la dictadura franquista exaltava un folklore comú al servei d'una cultura espanyola única. D'una altra, l'anhel català d'adherir-se als aires culturals europeus provocava la recança cap a la fantasia, pròpia de la pedagogia racionalista que dominava als països occidentals.

Però el gir internacional cap a la fantasia coincidí amb l'arribada de la democràcia. Encara en el predemocràtic any 1976 l'editorial catalana Avance publicava la primera traducció a Espanya de la *Gramática de la fantasía*, de Gianni Rodari i al 1977 apareixia *Psicoanálisis de los cuentos de hadas* de Bruno Bettelheim. Llavors l'àrea catalana s'hi apuntà amb entusiasme, perquè confluïen el desig de mantenir-se en la modernitat europea amb la recuperació de la tradició oral com a cultura pròpia. L'obra de Gabriel Janer Manila va ser capdavantera i punt de referència en aquest àmbit i, sota el seu mestratge, el nucli universitari de les Illes Balears va fer especial atenció als estudis sobre folklore, fantasia i literatura infantil.

2. La constitució de la recerca universitària al tombant del segle XXI

Durant les dècades dels anys 80s i 90s la literatura infantil i juvenil va anar guanyat terreny com objecte d'estudi acadèmic. L'editorial Pirene va formar en català la primera col·lecció d'estudis d'Espanya, amb traduccions i estudis propis, mentre que la formació en literatura infantil i juvenil s'estenia per les titulacions universitàries, especialment les educatives. Així que els departaments universitaris es van fer càrrec d'aquesta nova àrea en construcció.

Al final de la dècada dels noranta, els investigadors catalans van formar la primera xarxa de recerca universitària d'Espanya, una dada important, que revela un salt en el desenvolupament dels nostres estudis. Amb el títol de *Xarxa temàtica de Teoria, història i ús educatiu de la literatura infantil i juvenil catalana (1999-2006)* i coordinada per Teresa Colomer, va agrupar tots els investigadors de les universitats d'Alacant, Autònoma de Barcelona, Barcelona, les Illes Balears, Rovira i Virgili, València i Vic. Ens va deixar dues publicacions adreçades als fonaments dels nostres estudis:

L'una tracta de la base de la nostra literatura. *El patrimoni de la imaginació: llibres d'ahir per a lectors d'avui* va ser coordinada per Mònica Baró, Teresa Colomer i Teresa Mañà i editada al 2007 a Palma per obra de Gabriel Janer Manila, director en aquells moments de l'Institut d'Estudis Baleàrics. Com el seu títol vol indicar, es proposava recuperar i difondre les obres que configuren la nostra tradició literària.

L'altra tracta de la base dels nostres estudis. *La literatura infantil i juvenil catalana: un segle de canvis* va ser coordinada per Teresa Colomer i publicada al 2002 per l'ICE de la UAB¹. Es proposava establir el mapa dels canvis socials i culturals que havien condicionat el desenvolupament de la producció durant el segle XX, així com dels estudis catalans que s'havien adreçat específicament a cadascun d'aquests camps².

Respecte aquests centres d'interès, les obres clau d'aquest període es poden dividir en tres grups: el primer amb l'ampliació dels estudis del folklore i la història (amb autors com Janer Manila, Valriu o Castillo). El segon grup amb obres que van adoptar temes i enfocaments propis dels estudis literaris i artístics de la segona meitat del segle XX, amb la nova consideració cap al *lector*, i que els van fer confluïr amb la nova atenció

¹ En són autors: Ramon Bassa, Mònica Baró, Teresa Colomer, Montserrat Correig, Ana Díaz-Plaja, Teresa Duran, Anna Gassol, Maria González, Enric Larreula, Gemma Lluch, Gabriel Janer Manila, Teresa Mañà,

² L'obra compta amb un quadre recull dels estudis, així com amb un llistat de llibres infantils i juvenils catalans destacats.

cap a l'*aprenent* de les disciplines educatives³. L'adopció d'aquestes perspectives, amb la introducció de la influència anglosaxona que se superposà a la francesa, va suposar un salt qualitatiu de modernització dels estudis (amb obres de Colomer, Duran, Lluch o Mendoza). En tercer lloc podem agrupar altres perspectives concretes, com la ideològica (Bassa, Obiols), la relacionada amb d'edat del destinatari (Duran i Ros), el primer informe existent a Espanya sobre biblioteques escolars (Baró, Mañà i Roig) o l'estudi de les revistes (Larreula), com a mostra del progrés també en la variació temàtica dels estudis⁴.

3. La recerca a la darrera dècada

Un cop integrats els estudis de literatura infantil i juvenil a les universitats, la seva evolució segueix els camins generals del sistema universitari als països occidentals. El seu tret més característic és la configuració de grups de recerca estables: *BESCOLAR*, sobre biblioteca escolar, dirigit per Teresa Mañà a la UB; *FRAC*, *Grup de recerca de formació receptora i anàlisi de competències*, dirigit durant molt de temps per Antonio Mendoza i actualment per Margarida Prats, a la UB; *GREIB*, *Grup de recerca en etnopoètica de les Illes Balears*, dirigit per Caterina Valriu de la UIB i *GRETEL*, *Grup de recerca d'educació literària i literatura infantil i juvenil*, dirigit per Teresa Colomer a la UAB.

Una segona característica és la internacionalització de la recerca. És aquí on podem afirmar que l'àrea catalana s'ha constituït com un focus potent d'investigació en el mapa internacional. En citarem tres aspectes:

1. El contacte especialment intens dels nostres investigadors amb altres universitat i institucions espanyoles, amb Llatinoamèrica i amb la Comunitat Europea. A tall d'exemple, podem destacar la participació en recerques internacionals, com la de Gemma Lluch amb Fundalectura de Colòmbia sobre criteris de selecció, o la de Teresa Colomer i l'equip GRETEL empresa arran de la intensa immigració produïda –un 15% de la població en només deu anys a Catalunya–, i que enllaça a continuació amb la recerca internacional, dirigida per Evelyn Arizpe, de les universitats de Glasgow, Sidney, Columbia i UAB, sobre recepció i contextos migratoris, que ha estat premiada internacionalment en la seva publicació.

³ Cal assenyalar que aquí deixarem de banda la recerca sobre educació lectora i literària que sorgeix d'aquesta confluència.

⁴ Tot i que només fem menció a llibres publicats, també caldria esmentar aquí la tesi doctoral inèdita de Mònica Baró sobre l'editorial Joventut.

2. La creació de la *European Network of Picturebook Research* al Simposi de la Universitat Autònoma de Barcelona de 2007, organitzat per Teresa Colomer, Bettina Kümmerling-Meibauer i M.Cecilia Silva-Díaz. El simposi va agrupar els especialistes mundials de més prestigi en el camp de l'àlbum, va donar lloc a publicacions internacionals i ha tingut continuïtat en simposis bianuals (a Glasgow, Tübingen, Estocolm, Gdansk i Pàdua aquest 2017).

3. Els intercanvis i l'atracció d'investigadors a les nostres universitats en estades de recerca, realització de tesis doctorals, etc. Per donar una dada il·lustrativa, i em perdonaran perquè recorri a l'única que conec amb detall, el grup de recerca GRETEL ha atès, només aquest curs, setze investigadors visitants d'onze països en estades de duració variable entre setmanes i mesos.

Pel que fa als camps d'interès d'aquesta darrera dècada, cal remarcar, en primer lloc, algunes obres d'abast general o que profunditzen en els eixos històrics, així com la tasca de recerca a través d'exposicions, empeses sovint per aniversaris o commemoracions, algunes sota la direcció de Teresa Duran. En segon lloc, les obres adreçades a la lectura juvenil, especialment a partir de la preocupació social pels hàbits de lectura i el pas dels joves a les pantalles. En tercer lloc, la línia d'anàlisi literària i de recepció lectora que ha derivat cap a l'interès pels formats digitals en recerques molt pioneres. A noms ja habituals, com Colomer, Díaz-Plaja, Lluch, Manresa, Mendoza, Prats i Valriu, podem afegir les recents investigacions sobre els temes en auge de la recepció, il·lustració i literatura digital, en les tesis doctorals d'Amat, Bellowin, Bosch, Ramada, Reyes o Turrión. La consulta al llistat d'articles sobre literatura infantil i juvenil catalana distingits amb el "Premi Aurora Díaz-Plaja" de l'AELLC, en quinze edicions impulsades per Pere Martí, també dona indicis dels temes que han concitat més atenció, com, per exemple, el terç dels articles premiats dedicats a la poesia infantil catalana.

4. L'oferta formativa

El pas a nivell internacional de les universitats cap a una estructura de graus i postgraus ha fomentat l'extensió de l'oferta formativa. En el cas específic de la literatura infantil i juvenil, l'àrea catalana ha esdevingut un focus mundial potent de formació d'investigadors i professionals de tots els sectors implicats. En podem destacar les següents fites:

Al curs 2004-2005 naixia el Màster *online* en *Llibres i literatura infantil i juvenil* organitzat per la UAB en col·laboració amb el Banco del Libro de Veneçuela i coordinat per Teresa Colomer i Mª Cecília Silva-Díaz. Nascut amb una forta empremta internacional, les seves 10 edicions han acollit més de 400 alumnes procedents de 25 països i el seu equip de professorat ha estat format per més de 130 professionals de 20 països diferents.

Al curs 2008-2009 s'oferia el Màster interuniversitari en *Biblioteca escolar i promoció de la lectura* (UAB-UB), organitzat per Mònica Baró, Teresa Mañà i Teresa Colomer. Va ser el primer màster oficial sobre biblioteca escolar a Espanya, continua essent l'únic fins ara i el seu èxit va traspasar fronteres, de manera que ha estat pres com a model d'altres ofertes formatives (com la de Rikko-Tòquio) o ha rebut l'encarregat d'organitzar cursos específics sobre el tema per part d'instàncies internacionals (com la Organización de Estados Iberoamericanos i el Govern de Xile).

L'oferta s'ha anat ampliant amb l'organització diversificada de cursos universitaris, situats entre els 10 i 30 crèdits docents. Entre els existents en l'actualitat podem assenyalar, per ordre d'antiguitat: el *Curs de Llibres infantils i juvenils: producció, ús i recepció* de la UAB; el *Diploma virtual de Cultura, lectura i literatura per a infants i joves* de la UV; el *Diploma de Llibreria* de la UB i el Gremi de Llibreters de Catalunya; el *Children's books from a global perspective* de la UAB, així com el recent *Curs de Prescripció lectora* de la UB. També podem afegir l'existència d'activitats periòdiques estables, com l'*Escola d'estiu de Literatura infantil i juvenil* de la UVic i la UCC, en col·laboració amb l'Abadia de Montserrat o bé els cursos de les Escoles d'estiu de Rosa Sensat i altres llocs del territori.

Destaquem separadament la llarga tradició catalana d'oferta formativa en il·lustració, un fet especialment potent en el nou context d'interès per la imatge: el *Màster en Il·lustració i Còmic*, de l'escola ELISAVA i la UPF; el *Màster en Il·lustració Creativa*, que inclou els postgraus d'*Il·lustració*, d'*Il·lustració Digital* i *Nous Mitjans*, del BAU, UVic i UCC; el *Màster en Disseny i il·lustració* de la UPV; el *Diplomat d'Il·lustració creativa i tècniques de comunicació visual* de l'Escola EINA i la UAB; els *Cicles Formatius de Grau Superior* de l'Escola Massana i la UAB, de la Llotja de Barcelona i de l'Escola Illa de Sabadell o el *Curs d'especialització en Il·lustració per a publicacions infantils i juvenils* de l'Escola EINA i la UAB.

La literatura infantil i juvenil no ha estat aliena tampoc al moviment de formació virtual en obert, desenvolupat internacionalment en els darrers anys. Ha trencat el gel el curs “Triar llibres per a infants i joves”, encarregat per l’IOC al grup GRETEL de la UAB i coordinat per Mireia Manresa (<http://miniops.ioc.cat/10/>)

Tancarem la referència a l’oferta formativa catalana amb un projecte futur de gran abast. S’ha sol·licitat per primera vegada un Erasmus Mundus Joint Master Degree (EMJMD) de literatura infantil i juvenil a la Comunitat Europea. El projecte de *l’International Master Children’s Literature, Childhood Culture and Media*, coordinat per Evelyn Arizpe, de la Universitat de Glasgow, agrupa les universitats europees que s’han considerat amb focus més actius de recerca i formació: Aarhus, Autònoma de Barcelona, Glasgow i Tilburg, més la British Columbia de Canadà, amb la col·laboració d’altres cinquanta entitats d’arreu del món, com la Internationale Jugendbibliothek de Munich. La demanda a la UAB inclou la possible assumptió de la coordinació europea del màster, si el Brexit fa impossible la coordinació de Glasgow.

5. La crítica i altres institucions

Tot i que aquesta exposició s’ha centrat en la recerca i formació en literatura infantil i juvenil catalana generada per les universitats, afortunadament “hi ha vida més enllà” a través d’un teixit d’organismes i entitats professionals amb una gran ebullició d’activitats de crítica i difusió.

Esmentarem només algunes de les entitats, i de ben diferents, que propicien la recerca i difusió, començant per l’Institut Ramon Llull que organitza aquesta trobada i que manté una línia de subvencions per a la promoció exterior d’editorials i il·lustradors; l’Associació de Mestres Rosa Sensat, on conflueixen grups i iniciatives al voltant dels llibres; el CliJCAT, del qual cal destacar dos interessants estudis sobre hàbits de lectura dels infants i joves (2005, 2010); el *Programa de Biblioteca Escolar puntedu* de la Generalitat de Catalunya que va donar nou impuls a les biblioteques escolars; *l’Observatori de biblioteques, llibres i lectura* de la UB que publica anualment un *Anuari* en línia amb informes sectorials de gran interès per prendre el pols als diferents vessants del llibre infantil i juvenil⁵; l’Associació d’Escriptors en Llengua Catalana (AELLCC) que ha permès l’organització de cinc congressos de literatura infantil i juvenil catalana; la Fundació Jordi Sierra i Fabra, amb seus a Medellín i Barcelona; la Fundació

⁵ També faciliten el seguiment anual de la producció els articles panoràmics publicats als mitjans per M.Teresa Blanch, Joan Anton Fluixà, Joan Portell o Teresa Mañà.

Jaume Bofill, amb programes de recerca i suport a la lectura; la biblioteca Artur Martorell de l'IME de Barcelona, el *Centre de Documentació de Literatura infantil i juvenil*, radicat a la Biblioteca Xavier Benguerel de Barcelona o la desapareguda revista *Oohéee. Estudis sobre la creació i edició infantil i juvenil* de l'Institut d'Estudis Balearics, publicada en tres llengües, tres exemples, aquests darrers, de l'intent de creació de les infraestructures necessàries per a la investigació i la difusió.

Pel que fa a la crítica especialitzada, compta amb revistes de llarga durada i una notable activitat en formats digitals. En paper, cal citar la revista *Faristol* del ClijCAT, ara també en versió digital, així com la revista *CLIJ, Cuadernos de literatura infantil y juvenil*. La web de l'administració educativa de Catalunya acull en digital la selecció per edats del Seminari de Bibliografia de Rosa Sensat i comptem amb un ventall ampli de webs d'especialistes, com la veterana *Cornabou*, amb la seva hemeroteca *La Saloquia*, *Llibres al replà*, *Mascaró de Proa* o *La invitació a la lectura*; mentre que *Boolino* ha assajat un web de caire més familiar i comercial i el grup GRETEL inclou recomanacions mensuals de obres impreses i digitals, així com una base de dades que mostra les vint obres per a cada bloc d'edat que han estat més recomanades per la crítica des de l'any 2000 a partir del buidat permanent de més de 15 fonts bibliogràfiques d'institucions o revistes especialitzades.

Per tancar aquesta exposició, citaré un fet particular de Barcelona, però que resulta representatiu de l'interès pels llibres, la coordinació d'esforços de tots els sectors, l'apertura al món i les possibilitats de futur que hem volgut mostrar en aquesta intervenció des de l'àmbit que ens ocupa: al 2016 Barcelona va ser nomenada per la UNESCO membre de la "Xarxa de Ciutats Literàries". Els llibres infantils i juvenils van ser presents en els mèrits descrits per la ciutat en la seva candidatura en un article de Teresa Colomer. L'actiu procés de participació dels diferents sectors implicats va donar lloc, tant al recull de la nostra situació per explicar-nos al món, com a la possibilitat de somiar-nos millors i amb més capacitats. Desitgem que, avui, l'ocasió que ens ha brindat la Fira de Bolonya contribueixi també a conèixer-nos millor entre tots i a imaginar junts nous camins de progrés per a l'accés de les noves generacions als llibres i la literatura que els esperen.